

Makaleler (Tema)

TÜRKİYE’DE MİMARLIĞIN EMEK SÜREÇLERİNİ YENİDEN TARTIŞMAK

Gülşah Aykaç*

Esra Sert**

Öz

Bu yazının amacı, “yaratıcı emek söyleminin” mimarlığın emek süreçlerinde bir sömürü aracı olarak nasıl yeniden üretildiğini 21. yüzyılda Türkiye’de “mimar-işçiler” üzerinden tartışmaya açmaktır. Yaratıcı emek söylemi, mimarlıkta emek süreçlerinin aktörleri olan mimar-işçiler ve tüm işçiler için benzer şekilde sömürüyü derinleştirmekte ve “mimar-patronun” işçi karşısında ayrıcalıklı konumunu belirlemektedir. Söz konusu sömürü, hem dünyada hem de Türkiye’de, her biri aynı zamanda bir mimar-patron olan yıldız mimarların söylemleri üzerinden görünür hale gelmiştir. Öte yandan, Türkiye’de mimarlığın özellikle 21. yüzyılda gün geçtikçe artan güvencesizlik karakteri yapsatıcılık modeli ve mega proje süreçleri üzerinden tartışılabilir. Tam da bu süreçlerden kaynaklanarak, yaratıcı emek söylemi bu kez patron değil mimar-işçi tarafından ve kendi emeğini savunmak adına kullanabilmektedir. Artan güvencesizliğe karşılık, mimar-işçilerin çalışma hayatlarına ve koşullarına dair tartışmaların Türkiye’de sönümlendiğini gözlemliyoruz. Bu sebeple, mimar-işçiyi sosyo-ekonomik sınıfının bir parçası olarak sorunsallaştıran bu yazının mimarlıkta emek süreçlerini yaratıcı emek söylemi bağlamında yeniden tartışmak için bir zemin oluşturabilmesini umut ediyoruz.

Anahtar Terimler

Mimarlıkta emek süreçleri, mimarlıkta yaratıcı emek, mimar-işçi, Türkiye’de mimarlık, mimarlık eleştirisi.

* Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, gulsahaykac@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, esrasert85@gmail.com

Makalenin Geliş Tarihi: 26/08/2018 Makalenin Kabul Tarihi: 08/11/2018

RETHINKING THE LABOR PROCESSES OF ARCHITECTURE IN TURKEY

Abstract

This paper aims to discuss how “the discourse of creative labor” is being reproduced as an apparatus of exploitation in the architectural labor processes of twenty-first-century Turkey through “architect-workers.” The discourse of creative labor has deepened the exploitation of architect-workers, as all workers, and defines the very privileged position of architect-boss in relation to other laborers. This exploitation became visible both in Turkey and worldwide through the comments of architects—who are both bosses of their architecture firms and so-called *starchitects*—about their own positions and practices. In addition, twenty-first-century architecture in Turkey can be criticized for the increasing precarity that has stemmed from the processes of *yapsatçılık* and mega-projects. To cope with this exploitation, “the discourse of creative labor” can also be reproduced by architect-workers. Consequently, this paper aims to provide ground on which to problematize the architect-worker as a member of the working class, as well as in the context of a discourse on creative labor and its exploitative use in the labor processes of architecture.

Key Terms

Labor processes in architecture, creative labor in architecture, architect-worker, architecture in Turkey, architectural criticism.

Giriş

“Mega projeler çağında o projelerin altında ezilen bir kuşak gibiyiz.”

S. A., kadın, mimar, İstanbul¹

Türkiye’de mimarlık hem akademiye hem de akademi dışında, özellikle erken 21. yüzyıl göz önüne alındığında, kentlerin sermayeye dayalı dönüşümünün bir parçası

¹ Bu araştırma uzun soluklu olması hedeflenen, baştan sona kolektif olarak kurgulanan ve emek verilen bir süreçte doğmuştur. Araştırmanın devamındaki yayınlarda yazar isimlerinin ilk ve ikincil yazar olarak yazılma sırası dönüşümlü olarak kullanılacaktır. Bu ilk yayında alfabetik sıra ile ilk yazar belirlenmiştir. Bu yolculuğa son yıllarda iki genç mimar olarak ortaklaşmış kendi “mimarlık ofisi” deneyimlerimizin yanı sıra; Prof. Dr. Güven Arif Sargın’ın ‘Architect as a Political Subject / Architecture as a Political Praxis’ isimli doktora ve yüksek lisans öğrencilerine yönelik seçmeli dersinin önemli katkısıyla başladı. Başlangıç alıntısı araştırmanın çerçevesini belirlerken genç mimar-işçilerle yaptığımız pilot görüşmelerden birine aittir.

olarak ele alınmış ve tartışılmıştır. Türkiye’de 2010’lu yıllarda kentsel dayanışma platformlarının sayıları hızla artarken; yoksulluk, ekoloji, barınma gibi eksenlerde kent mücadelesi ve kent hakkı tartışmaları süregiderken, mimarlığın aktörlerinden olan mimar-işçiler çoklukla bu platformların eleştirdiği sonuç ürünlerin yapılma biçimlerine ve bu biçimlerin ivmelenen sömürüsüne maruz kalmıştır. Bu bakımdan 2010’lu yılların genç mimar-işçileri ikircikli bir hayata sıkışan ve güvencesizliği gün geçtikçe artan bir kuşaktır.²

Bu yazı bu gözlemden doğarak Türkiye’de mimarlıkta emek süreçlerini yeniden tartışmayı amaçlamaktadır. Mimarlıkta emek süreçleri bir yapının ve/veya fikrin, temsil edilmesinde ve/veya inşa edilmesinde rol alan tüm aktörleri kapsamaktadır. “Yaratıcı emek söylemi” ise bu aktörler arasındaki suni sınıfsal ayrışmanın üreticisidir. Öncelikle mimar-işçi ile diğer işçi gruplarının sömürü ve güvencesizliğinin mimarlıkta benzer şekilde üretildiğini anlamak gereklidir. Mimar-işçi bir yandan yaratıcı emek söylemi üzerinden diğer işçilerden ayrıştırılmakta, öte yandan mimar-patron karşısında işçi konumu muğlaklaştırılmakta, böylelikle özellikle genç mimar-işçilerin çalışma hayatlarında güvencesizlikleri giderek artmaktadır. Mimar-işçinin yaratıcı emek söylemi aracılığıyla bir sınıf olarak işçilerden ayrıştırıldığı savını, Türkiye’de ve dünyada ün kazanmış, aynı zamanda birer patron olan yıldız mimarlarla³ ve mimarlık ortamını etkileyen tutumlarıyla örnekleyen kaynaklardan faydalanarak açıklamak mümkündür. İşaret edilen kuşağın hafızasında yer etmiş olan, kısa sürede popülerleşip kapatıldıktan sonra unutulan ve 2000’li yılların neredeyse tek güçlü çıkışı olan

² Genç mimar-işçi tanımı araştırmamızda 2007-2016 yılları arasında meslek hayatına atılmış, dolayısıyla 2007-2017 yılları arasında mimarlık ofislerinde en az bir yıl sabit maaşlı çalışmış mimarlar olarak sınırlandırılmıştır. Bu aralık belirlenirken belirli bir döneme tanıklık etmiş olmak önemsenmiştir. Bu tanım hem bir kuşağı betimlemekte hem de mimarlık mesleğinde hiyerarşi olarak üretilen bir ya da iki yıllık deneyimli mimar, beş yıllık deneyimli mimar ve on yıllık deneyimli mimar tanımlarını kapsamaktadır.

³ "Yıldız mimar" veya İngilizce deyimini ile "starchitect": Judith Salkin (17 Şubat 2009) The Desert Sun, Çeviren Serzan Gök. *Arkitera*. Erişim: 1 Ağustos 2018, <http://v3.arkitera.com/h38547-yildiz-mimarlar-ve-projeleri-tartisiliyor.html>. Yıldız mimarların tüm dünyada en belirgin özelliklerinden birisi birer mimar-patron olmalarıdır diğeri uluslararası iş yapma potansiyelleridir. Zaha Hadid bu anlamda ülkemiz genç mimarları için dikkate değer bir örnek teşkil ediyor. Örneğin İstanbul Kartal Bölgesi için ürettiği proje ile adından çokça söz ettirmiştir. Genç kuşak için önemli bir yeri olan, Türkiyeli yıldız mimar olarak çalışmamızda örneklediğimiz Emre Arolat da uluslararası iş yapmakta, Amerika Birleşik Devleti, Rusya, Azerbaycan gibi ülkelere proje hizmeti sunmaktadır.

mimarrazzi.com isimli internet sitesi⁴ ve medya üzerinden yankı bulduğu haliyle mimar Emre Arolat'ın şantiye kazası açıklamalarına bu bağlamda değinilecektir.

Yaratıcı emek algısının mimarlıkta emek süreçlerinde bir ekonomik sömürü aracına dönüştüğü ve mimarın bir işçi olduğu iddiası Peggy Deamer'in (2015) editörlüğünü yaptığı *The Architect as Worker - Immaterial Labor, the Creative Class, and the Politics of Design* adlı kitabında geniş kapsamlı olarak tartışılmaktadır. Yazımızda kitaptaki tartışmaları kavramsal olarak genişleteceğiz. Öncelikli ve temel olarak, mimarlıkta emek süreçlerinin mimarlığın sonuç ürününden ayrı düşünülmemeyeceğini iddia edeceğiz. Türkiye'deki genel eğilim mimarlığın sonuç ürünü ile emek süreçlerini neredeyse hiç ilişkilendirmemektedir. Bu yazı mevcut eğilimin aksine, mimarlığın sonuç ürününün kente etkisi kadar, tasarlama ve projelendirme aşamalarında gerçekleşen emek sömürüsünün de yaşanabilir çevrelere dair sorunları ve kentleri belirlediğini ve bütün bu süreçlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediğini savunmaktadır. Dolayısıyla, çoğunlukla maaşlı çalışan ve hizmet satan işçi olarak mimar-işçinin, diğer işçiler gibi (inşaat işçisi başta olmak üzere) mimarlıkta emek süreçlerinin ve emeğin ürününün ayrılmaz bileşeni olduğunu iddia edeceğiz.

Mimar-işçinin sıklıkla kendi emeğini bir işçi emeği olarak tanınamaması yaratıcı emek var mıdır sorusunu gündeme getirmektedir. Marx'ın 19. yüzyılda karşı çıktığı emeğin yetenekli/yeteneksiz ya da materyal olan/materyal olmayan emek şeklinde ayrışması Kenneth Frampton (2002, 2005) ve Pier Vittorio Aureli'ye (2015) göre bir üretim modu olarak mimarlığın emek süreçlerindeki ayrışmalarla örtüşmektedir. Türkiye'deki gidişata dair özgün yorumlamalarla mimarlıkta emek süreçleri literatürünü Türkiye'de oluşturmaya katkı sağlayan Güven Arif Sargın ise çalışmalarında mimarın hem politik bir özne olarak rolünü hem de mimari praxis üzerinden emek süreçlerini sorunsallaştırmaktadır. Kentlerin gelişim süreçlerini tarihsel bir okumayla, sınıfsal olarak emek ve iş üzerinden tartışan Sargın'ın konuyu ele alış biçimi hem Türkiye hem dünya için yeni bir teorinin heyecanlı uzanımlarını barındırmaktadır. Sargın'ın çizdiği çerçeveden hareketle bir kuşağı oluşturan mimar-işçi, hem bir işçi ve hem de politik bir kent aktörü olarak

⁴ Burada dipnotumuz araştırmamız açısından tarihsel bir önem taşıyor. Bu metin üzerinde heyecanla çalışmalarımıza devam ettiğimiz Eylül ve Ekim aylarında *mimarrazzi.com* isimli çevrimiçi platform yıllar sonra sosyal medyaya geri döndü. İçeriği, sitenin nasıl işlediği ve geçmişteki deneyimler ışığında nasıl farklılaştığı, ayrıca mimar-işçiler tarafından nasıl kullanılacağı zamanla belli olacaktır. İlk kuruluşu ile şimdi nasıl ortaya çıktığı, nasıl karşılandığı ve kullanıldığı arasındaki karşılaştırmalı okuma araştırmanın ilerleyen aşamalarında mutlaka yer bulacaktır.

sorunsallaştırılacaktır.⁵Mimarlık eğitimi yıllarından itibaren üretilen ve çok çalışmaya koşullandırılan mimarlık pratiği algısının, kenti anlamlandıran bir mimarlık öğrencisinden kenti şekillendiren bir işçiye uzanan hızlı geçişte genç mimar için oluşturduğu çelişkiye de bu bağlamda değinilecektir.

Son olarak bu metinde Türkiye'ye özgü ve Türkiye kentleşmesinin bir parçası olarak gelişen yapı yapma kültürüne dair notlamalarla mimarlıkta emek süreçlerinin nasıl emek sömürüsüne açık hale gelebildiğine yer verilecektir. Türkiye'de gelişen emek sömürüsü karşısında mimar-işçi emeğini savunmak için -en geri bir mevzi olarak- yaratıcı emek söylemini bu kez de kendi bağlamsallığından -işçi tarafından- yeniden üretebilmektedir. Türkiye'de mimarlığın 2000'li yıllardan beri ivmelenecek yükselen ve son yıllarda düşen iş potansiyeline tanıklık etmiş ve bu süreçlerde rol almış mimar-işçiler üzerinden mimarlığı düşünmek, bunu yaparken güvencesizliği artan inşaat işçilerinin koşullarını yaratıcı emek söylemi üzerinden görünmez ve önemsiz kılmamak, mimar-işçilerin yaşadığı süreçleri ve benzerliklerini ortaya dökmek, mimari pratiğe içkin olan emek süreçlerini ise yeniden ve etkili bir biçimde tartışmak gereklidir. Mimarlık üretiminde yaklaşık 10 yıl rol almış iki genç mimar tarafından yazılan bu yazının amacı, dosya konusu olan yaratıcı emek tartışmasından Türkiye'deki mimarlığın emek süreçlerine uzanmak ve yeniden bir tartışma zemini kurmaktır.

Mimarlıkta Emek Süreçleri İçinde Yaratıcı Emek Söylemi

Görsel temsil, düşünce, yazı veya beden bulmuş bir yapı olarak mimarlık üretimi, bilhassa modern mimarlığın kurumsallaştığı 1920'li yıllardan bu yana toplum yararına olduğu söyleminde temellenir. Modern mimarının toplum yararına olma mottosu 21. yüzyılda içinden geçtiğimiz dönemde hem epeyce aşınmaya uğramış -hatta yaygın olarak terk edilmiş- görünüyor, hem de bu motto başlangıcından itibaren mimarlığın "nasıl üretildiğinden çok ne ürettiği" etrafında tek yönlü şekillenmiş durumda. Oysa nasıl ürettiğimiz tam da ne ürettiğimizi belirliyor. Mimari üretimde emek süreçleri tanımını bu sebeple mimarlığı sadece ürettiği sonuç ürün değil üretim süreciyle ve bu sürecin parçası olan insanlarla bir bütün olarak kavramak için kullanıyoruz. Ve bu kavrayışla bakıldığında, mimarlığın emek süreçlerinde en şiddetli sömürüye inşaat işçilerinin maruz bırakıldığı söylenebilir. Savaşla artan yerinden yurdundan

⁵ Güven Arif Sargın'ın konuyla ilgili yazılarına kaynakça bölümünde yer verilmiştir.

edilmelerle; kayıt dışı işçi çalıştırma, kötü, güvencesiz çalışma koşulları ve beraberinde gün geçtikçe artan can kayıpları ile yaralanmaları getirmektedir.⁶

İnşaat sahalarında artan ve işçi için hayati bir mesele olan güvencesizliğe karşı yıldız mimarların verdiği tepkiler bir dönem gündeme gelmişti. Bu tartışmaları başlatan dünyaca ün kazanmış iki yıldız mimarın, Frank Gehry ve Zaha Hadid'in, kendi ürettikleri mimari projelerin şantiye işçilerine dair 2013 ve 2014 yılında yaptığı açıklamalarıdır. Gehry ve Hadid, kendi emekleri ile şantiye işçilerinin emeğini birbiriyle ilişkili bulmadıklarını, dolayısıyla işçi ölümlerinde ya da kötü şantiye koşullarında sorumluluklarının olmadığını belirtmişti. Gehry Arabistan'daki insanlık dışı şantiye koşullarına ilişkin "(estetik) zevki olan bir diktatöre iş yapmayı tercih edeceğini" söylerken, Hadid "şantiyedeki işçilerle kendisi arasında hiçbir bağ bulunmadığını" ifade etti (Ockman, 2015, s. xxiv). Bu iki açıklama önemli yayın alanlarında eleştirildi ve olumsuz tepki çekti.⁷ Bugün mimarlık üretimi çok bileşenli kolektif bir iş olmasına ve çoğunlukla yapım aşaması olan şantiye ve şantiyeden de evvel çok çalışmalı bir ofisten çıkmasına rağmen yaratıcı emeğin mimar-patrona atfedilmesi, mimar-işçinin emeği ile mimar-patron arasında bir hiyerarşi ve değerlilik ilişkisi kurulması söz konusudur.

Gehry ve Hadid'e karşı gösterilen tepkilerin ortaya çıkış dönemine dair önemli bir detaya değinebiliriz. 2010'lu yılların ilk yarısı, dünyanın bazı ülkelerinde sokağın halk tarafından işgal edildiği, kent ve insan hakkının sokakta ve kamusal alanda yeniden tartışıldığı, sınıfsal ayrımların ve kimliklerin bu işgal sırasında muğlaklaştığı ve sosyal medya araçlarının bu işgalin bir kesiti ve yaygınlaştırıcısı olarak kullanıldığı yıllardı. Sosyal medya araçları hem örgütlenme, hem eleştiri, hem de görünürlük açısından sokağın bir uzantısı gibi kullanılıyordu. Aynı dönemde Türkiye'de de hem mimar ve işçi ayrımı, hem de mimar-işçi ve mimar-patron ayrımına ilişkin nev-i şahsına

⁶ Kendall Jones (20 Aralık 2016) Construction Leads All Industries in Total Worker Deaths. *Construct Connect*. Erişim: 1 Şubat 2018. <https://www.constructconnect.com/blog/construction-news/construction-leads-industries-worker-deaths/>.

Gürkan Emre Gürcanlı ve Uğur Müngen (2013). Analysis of Construction Accidents in Turkey and Responsible Parties. *Industrial Health*. (51) 6, 581-595. Erişim:

https://www.jstage.jst.go.jp/article/indhealth/51/6/51_2012-0139/_article.

İstanbul/ DHA (6 Ocak 2016) Göçmen işçi sorunu iş kazalarında ölümleri artırıyor. *www.karar.com*. Erişim: 2 Ağustos 2018, <http://www.karar.com/ekonomi-haberleri/gocmen-isci-sorunu-is-kazalarinda-olumleri-artiriyor-64871#>.

⁷ Anna Fixsen (25 Eylül 2014) What Is Frank Gehry Doing About Labor Conditions in Abu Dhabi? *Architectural Record*. Erişim: 1 Şubat 2018,

<https://www.architecturalrecord.com/articles/3234-what-is-frank-gehry-doing-about-labor-conditions-in-abu-dhabi?v=preview>.

münhasır olaylar gelişti. Burada hatırlatmaya değer bulduğumuz birbiriyle ilişkilenen iki ayrı örnek var. Bu örnekler *mimarazzi.com* isimli mimar-işçiler için kurulmuş internet sitesinin hikâyesi ile Emre Arolat'ın Torun Center şantiye kazası açıklamaları. Her iki olayın birbirine bağlandığı ve savımızı doğrular nitelikteki durum ise iş kazası açıklaması yaparak “yaratıcı emeğinin” işçinin emeği karşısında konumunu üstün gören yıldız mimarın, aynı zamanda söz konusu sosyal medya platformuna dair açıklamasıyla mimar-işçinin emeği tartışmasını sonlandırıcı rol almasıdır. Burada, Gehry ve Hadid örneklerinde uluslararası olarak tartışılmış olan, Türkiye’de de benzerini gördüğümüz durum, mimar-patronun yaratıcı emek olarak nitelendirdiği emeğinin inşaat işçisinin emeğinden ayırıştırması ile mimar-işçinin emeğinden bir bütün olarak ayırıştırmasının benzer şekilde sömürüyü derinleştirerek yeniden oluşturduğudur.

2011 yılı Şubat ayında, genç mimar-işçilerin deneyimlerini paylaştığı *mimarazzi.com* isimli sosyal medya platformu Sedat Bayrak tarafından anonimleştirilerek, yani siteyi açanın kimliği ifşa edilmeden başlatılmış ve birkaç günde hızla görünürlük ve yoğun bir katılım kazanmıştı. Genç mimar-işçilerin hafızasında önemli bir yeri olan siteye, mimar-patronların ne şekillerde sömürü düzeni oluşturduklarına dair görüşler açıklıkla yazılmıştı. İşe alım sürecinde özellikle kadın mimar-işçilere sorulan “ne zaman evleneceksiniz” gibi sorulardan, karşılıksız ve uzun süren fazla çalışma saatlerinin nasıl farklı şekillerde dikte edildiğine kadar pek çok durum, ofislerin isimleri de belirtilerek ortaya çıkmıştı. Sitedeki işçi sömürüsü durumları emek sömürüsü ve *mobbing* gibi tanımlamalardan çok mimarlık mesleğinin eğitiminden itibaren gelen “çileli” düzenini açığa vurarak dayanışmak şeklinde gelişmişti. Pek çok sömürü durumunun farklı mimarlık ofislerinde ortak olduğunun anlaşılması, arzu edilen yaratıcı öznelerden çok sömürülen işçiler olduğunu mizahi şekilde betimlemişti. Site bu yüzden sessizleşen mimar-işçiler için bir ses çıkarma, dayanışma ve konuyu emek sömürüsü olarak tartışmaya açma potansiyeli taşımaktaydı. Fakat internet sitesi sadece iki ay kadar kısa bir süre sonra mimar-patronların baskısıyla bir mimarlık şirketinin avukatının açtığı dava üzerine kapatılmıştı. Genç mimar-işçilerin bir anda bu kadar yoğun katılım sağlaması da, mimar-patronların siteye karşı verdikleri tepkiler de bir süre gündemde kalmıştı. Ardından sömürüldüğü belirginleşen mimar-işçilerin hakları ile ilgili *Twitter*'da bilgilendirme niyetli sosyal medya aktiviteleri yürütülmeye çalışılmış, fakat bu

aktiviteler de kendiliğinden 2014 yılında son bulmuştu.⁸ 2013 Gezi Parkı Direnişi ile yoğunlaşan kent mücadelesi ile zamansallığı uyan bu hak tartışmalarının neden birden ortaya çıktığı ve neden bu kadar hızla kaybolduğu üzerinde fazla durulmamıştır. Fakat mizahi bir yolla hızla büyüyen tepkiler ve büyük bir hızla sönümlenen çevrimiçi paylaşım alanı mimar-işçinin ikircikli, güvencesiz ve azla yetinen hayatını bir süreliğine de olsa resmetmişti. Ayrıca mimar-işçinin haklarının sömürülmesi karşısında sessizleştiği ve pasifleştiği, çoğunlukla başına geleni bir emek sömürüsü olarak tanımlamadığı ve haklarını aramadığı, sömürüyü ekseriyetle mesleğin “çileli” fitratına atfettiği, meslek odalarının da mimar-işçi için bir hak arama, danışma ve dayanışma yeri olmadığı ortaya çıkmıştı.

Türkiye’de bir yıldız mimar olarak tanımlayabileceğimiz Arolat’ın tasarladığı bir projenin şantiyesinde yaşanan ve toplu işçi ölümlerine neden olan kazayla (Torun Center şantiyesi) ilgili 2014 yılında yaptığı açıklamalar Gehry ve Hadid’in açıklamalarıyla benzerlik taşımaktaydı.⁹ Mimar-işçinin emeğinin sömürülmesine karşı internet üzerinden başlatılan bir haksızlığı ifşa etme, direniş ve hak talep etme kapasitesinin mimarlık şirketleri tarafından baskıyla sönümlendirilmesi ve bir mimar-patronun yaratıcı emek ile şantiye işçisinin emeğini ayırmasına ilişkin açıklamasını birbiriyle bağlantılı kılan ise Arolat’ın *mimarazzi.com* ile ilgili de Ömer Yılmaz’ın tabiriyle “iletişimi sorunlu olan bir” açıklama yapmasıydı.¹⁰ Medyadaki haberleri analiz

⁸ Aslı Kırbas (1 Temmuz 2015) Mimarazzi’nin Hikayesi. *E-skop*. Erişim: 1 Şubat 2018, <http://www.e-skop.com/skopbulten/mimarazzinin-hikayesi/2524>.

⁹ Konuyla ilgili önemli haber sitelerinde yayınlanan haberler için:

H1- Emre Arolat: İş Güvenliği Mimarın Sorumluluğunda Değildir (10 Eylül 2014). *yapi.com.tr*. Erişim:1 Şubat 2018,

http://www.yapi.com.tr/haberler/emre-arolat-is-guvenligi-mimar-in-sorumlulugunda-degildir_124612.html.

H2- E.Arolat: Şantiye denetimi mimarın sorumluluğu dışındadır (10 Eylül 2014). *mimdap.org*.

Erişim:1 Şubat 2018, <http://www.mimdap.org/?p=152060>.

H3-Torun Center inşaatında asansör yere çakıldı, 10 işçi öldü (6 Eylül 2014) *evrensel.net*. Erişim:1 Şubat 2018, <https://www.evrensel.net/haber/91380/torun-center-insaatinda-asansor-yere-cakildi-10-isci-oldu>.

¹⁰ Arolat’ın da *mimarazzi.com* isimli siteye olumsuz tepki gösterdiğine dair varsayımda bulunduğumuz açıklamasının çevrimiçi kaynağı bulunmamakla birlikte, Ömer Yılmaz’ın linkteki yazısı kaynak olarak gösterilebilir:

Ömer Yılmaz (15 Eylül 2014) Emre Arolat’ın İşçilerin Mezarlarını Tasarlaması Neyi Çözer? Medyayı Popülerleştirmek Dışında! *Arkitera*. Erişim: 1 Şubat 2018, http://www.arkitera.com/gorus/877/emre-arolatin-iscilerin-mezarlarini-tasarlamasi-neyi-cozer_-medyayi-populerlestirmek-disinda. Türkiye’nin en aktif biçimde kullanılan mimarlık çevrimiçi haber alanı olan *Arkitera.com* kurucu ortağı Ömer Yılmaz tarafından yazılan bu yazıda “Torun Center vakası EAA ofisi ve Emre Arolat’ın geçirdiği 3. büyük

ederek Arolat'ın mimar-işçilerin emek sömürülerini yansıtan siteyi olumsuz eleştirmiş olduğunu görebiliriz. Başka bir deyişle kendi emeğini şantiye işçisinin emeğinden kesin bir biçimde yaratıcılık üzerinden ayırmasına benzer biçimde, mimar-işçinin emek sömürüsüne karşı da bir mimar-patron olarak konumunu belirlemiştir. Öyleyse mimar-patrona atfedilen yaratıcı emek, mimar-patronun sadece işçi üzerindeki hiyerarşik konumu hakkında değil, aynı zamanda mimarlıkta emek süreçlerindeki hiyerarşi ve sömürü hakkında ipuçları veriyor olabilir mi?

Hem Türkiye'de hem de uluslararası platformlarda mimarlığın emek sürecinin ofisten şantiyeye bir bütün olarak algılanmaması tarihsel ve temel bir soruyu yeniden görünür kıldı: Materyal olan emek ve materyal olmayan emek şeklinde iki ayrı emek tanımı yapılabilir mi? Yapıldığı takdirde kime ve nasıl fayda sağlamaktadır? Kalifiye iş gücü ile niteliksiz iş gücü ya da materyal olan ile materyal olmayan iş gücü ayrımı emeğe değer biçilmesi ve emeğin şeyleştirilmesi ekseninde tartışılmaktadır. En kaba haliyle, mimarlıkta materyal olan emek bir yapıyı inşa etme işi sayılırken, materyal olmayan emek masa başında yapılan ve yaratıcılığın atfedildiği tasarlama işi olarak düşünülebilir. Bu noktada, materyal olmayan yaratıcı emeğin, ne bağlamda materyal olmadığı tartışılabilir. Pek çok bilim insanı, kâğıtla kalemle, bilgisayarla çalışılan bir süreci de materyal olarak tanımlamaktadır (Sayers, 2011, s. 133). Ve örneğin bir seramik ustasının elleriyle gerçekleştireceği işini gerçekleştirmeden önce tasarlamadan yapması beklenemez. Frampton, emek tartışmasını mimarlık ekseninde genişletir ve materyal olan emekle materyal olmayan emek ikilemini modern mimarlığın ortaya çıkışına içkin bir ayrışma olarak değerlendirir. Frampton'a göre mimarlık "nasıldan çok ne"ye evrilmiştir. Bu evrilme, 17. yüzyılda mimarlık ve mühendislik alanının bir üretim modu olarak ayrışmasına dayanır. Nasıl sorusu mühendisliğe atfedilirken, modern mimarlık ne sorusu ile "yaratıcı" üretimin statüsünü kendisine atfeder (Frampton, 1979, s. 110). Mimarlığın "yaratıcı" aktörü ve "işçi" aktörü böylelikle ayrılır. Bu ayrım, mimarlık üretiminin emek süreçlerindeki rollerinin limitini ve hiyerarşisini tanımlar ve mimarın işçiye karşı ayrıcalıklı statüsünü kurar. Oysa süreç bir bütün, mimarlık ürünü de bu bütünün parçasıdır. Üstelik mimarlık üretiminin tasarlama işi de günümüzde sadece bir aktör tarafından gerçekleştirilmez. Tasarım çoğunlukla çok çalışanlı ofislerde

iletişim krizi diyebiliriz. İlk ikisi birbiririyle bağlantılıydı. Mimarazzi ve Zorlu Center'ın açılışı. Üçüncüsü de Torun Center'daki kaza oldu." ifadeleri yer almaktadır.

kolektif olarak üretilir.¹¹ Dolayısıyla, yaratıcılığın kıdeminden doğan bu limitlilik ve üstün konumlanma, sadece şantiye ve ofis mekânları arasındaki yapma-etme biçimlerini ve buna dair algıyı üretmekle kalmaz; mimar-patron ve mimar-işçi ayrımını da incelikten yeniden üretir. Çünkü hiyerarşi ve otorite en alttan en üste kadar üretilmiştir. Hem mimar-patronu yaratıcı emek söylemi üzerinden işçiyle ayrıştırdığı, hem de mimar-işçiye karşı mimar-patron statüsünün eleştirilmesine karşı çıktığını düşündüğümüz için Arolat Türkiye bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Mimar-patron ve mimar-işçi arasındaki sömürü ilişkisi, *patronun yeni mezunları maaşsız stajyer kategorisinde çalıştırması*, mimar-işçiye kanun tarafından belirlenen miktarda ödeme yapmaması ve onu düşük ücretli çalıştırması, *sigortasız veya düşük ücretten sigortalı çalıştırması*, mimar-işçinin izin gibi diğer haklarını kısıtlaması ya da gasp etmesi, esnek çalışma saatleri talebi ile baskı oluşturarak karşılığı olmayan fazla mesai yaptırması, resmi tatil ve *pazar günlerinde de çalışmaya zorlaması* şeklinde gerçekleşmektedir (Deamer, 2015, p. xxviii, italik ifadeler yazarlara aittir). İşçinin sağlık durumunun olumsuz etkilenmesinin ya da sosyal hayatında yalnızlaşarak mutsuzlaşmasının tartışmasını yapmak pek rastlanır bir durum değildir. Çünkü mimar-işçiye arada sırada atfedilen “yaratıcı” rolü üzerinden bir algı durumu oluşturulmaktadır. Mimar olan ve “yaratıcı” mimar-işçi, yaratmanın/tasarlamanın statüsüne erişme ve gelecekte yaratıcılığı takdir gören bir mimar-patron olmaya adım atma “potansiyeli” taşımakla yetinmelidir. Tam da bu sebeple azla yetinmelidir. Bugün Türkiye’de karşılığını kendi meslek deneyimimiz ve gözlemlerimizden örnekleyecek olursak, zorlama ve baskı kurmayla şekillenen agresif teslim süreçlerine maruz kalan, hız ve ölçek (mega projeler) karşısında omuzlarına yüklenen fazladan yüklerle saatlerce fazla mesai yapan, ürettiğine yabancılaşan, emeğinin maddi ve manevi olarak karşılığını alamayan mimar-işçiler ve paylarına düşen mutsuzluk, depresyon, çeşitli meslek hastalıkları,¹² yaşama karşı duyulan güvencesizlik¹³ tatminsizlik ve gelecekte

¹¹ Güncel olarak çoğu mimarlık ofisinde projeler; tasarlayan bir ekip, görselleştirme ve üç boyut modellemesini yapan bir ekip, maket ekibi, mimari proje rapor ekibi, metrajları yapan bir ekip, vb. gibi çok bileşenli kolektif bir üretim sürecinden geçer.

¹² İş kazaları ve meslek hastalıkları açısından mimar-işçiler de her geçen gün kötüleşen şartlarda çalışıyor. Emre Gürcanlı (10 Mayıs 2015) Ofiste çalışan bir mimar neden hasta olur? *İleri Haber*. Erişim: 1 Ağustos 2018, <https://ilerihaber.org/yazar/ofiste-calisan-bir-mimar-neden-hasta-olur-31162.html>.

¹³ Kuşkusuz emek süreçlerinde söz konusu güvencesizliği en fazla kadınlar yaşıyor. Bu yazının sınır ve kapsamını aşmakla birlikte referans için bir mimar, bir şehir plancısı ve bir inşaat mühendisi kadının iş yaşamlarındaki vakaları örnekleyen en güncel internet köşe yazısı. Emre Gürcanlı (16 Eylül 2017) Önce kadınlar işten atılır. *İleri Haber*. Erişim:1 Ağustos 2018, <https://ilerihaber.org/yazar/once-kadinlar-isten-atilir-77624.html>.

beklentisizlik dikkat çekicidir. Türkiye’deki gözlemlerimiz ve deneyimlerimizle uluslararası düzlemdeki yayınların vurguladıklarının benzerliklerini, Pier Vittorio Aureli (2015)’nin *Az Yeterlidir, Mimarlık ve Asketizm Üzerine* isimli kitabında görmekteyiz:

Mimarlık, sanat ve tasarım sahasında çalışan pek çok kişi istikrarsız koşullarda yaşıyor, ücretsiz çalışıyor ve sosyal güvenceleri yok. Yaşamları gitgide daha çok kaygı, ıstırap, hüsrân ve zaman zaman depresyonla anılıyor... İş ve iş olmayan arasındaki sınırı belirlemenin mümkün olmadığı yaratıcılık gerektiren işlerde, yaşamın kendisi üretimin (ve sömürünün) ana kaynağı haline geliyor. (...) ve asketik pratiklerin mirasını yaşamımıza odaklanarak statükoyu değiştirmenin araçlarını bize sunması olarak görmeliyiz- ya da daha iyisi, yaşamımızı tüm maddi ve örgütlenmecî yönleriyle bir değişim imkânı olarak görmek (Aureli, 2015, s. 61).

“Mimarlığın yaratıcı doğası böyledir” ya da “yaratıcılığın doğası böyledir” şeklindeki ifadelerle üretilen kabulleniş, Türkiye’de pek çok mimarlık fakültesi öğrencisinden veya mezunundan daha fakültenin ilk yıllarından başlayarak sıklıkla duyabileceğiniz bir saptama halini almış durumdadır. Bir tür sorumluluk, manevi yüceltme ve baskı durumu eşliğinde daha üniversite eğitimi yıllarından itibaren mimarlık öğrencilerinin bu durumu kabullenişinin, okul hayatında uykusuz geceler ve çok çalışma pratiği yoluyla normalleştirildiğini söylemek mümkün. Üniversite yıllarında normalleştirilen durum iş hayatında çok çalışma, hafta içi fazla mesailer, pazar günü, resmi tatillerde ve hatta yaşamın sonuna kadar çalışmak olarak realize edilirken, sıklıkla mesleğin “fıtratına” indirgenmektedir.¹⁴ Fazla mesai yapan genç mimar-işçi, fazla mesaiden doğan yasal hakkını aramak istediğinde veya normal sürelerde çalışmak istediğinde pasifleştirilmektedir. Çünkü genç mimar-işçilerin fazla mesai yapması çalışkanlık ve yaratıcılık olarak kabul görülür ve sosyal anlamda ofis içinde takdir edilir. İçinde kader barındıran “mimarlığın yaratıcı doğası böyledir” mottosuna Aureli’nin çalışkanlık ve yaratıcılık okumasıyla bakalım:

¹⁴ Ahmet Turan Köksal (26 Ocak 2016) Mimarlık mesleğini tercih et(me)mek için 20 geçerli sebep. *Arkitera*. Erişim: 20 Temmuz 2018, <http://www.arkitera.com/gorus/712/mimarlik-meslegini-tercih-etmemek-icin-20-gecerli-sebep>.

Mimarlar Odası İstanbul (18 Aralık 2017) Ücretli Çalışan Mimarlar İçin Hayatta Kalma Klavuzu. *www.mimarist.org*. Erişim: 20 Ağustos 2018, <http://www.mimarist.org/forum-ucetli-calisan-mimarlar-icin-hayatta-kalma-kilavuzu/>.

Çalışkan [*industrious*] olmak, daha az araçla en iyi sonucu sağlayabilmek demektir... Yaratıcılık yalnızca kaynak ayırmak için sermayedar bulma yollarını değil, işçinin zor durumlara uyum sağlayabilme kapasitesine de dayanır. Çalışkanlığın [*industriousness*] ve yaratıcılığın bu iki hali birbirine bağlıdır: Sermaye, üretim maliyetlerini düşürmeye karar verince ve ekonomik koşullar belirsizleşince işçinin yaratıcılığı zoraki belirginleşir. Gerçekten de sermaye, başlıca işgücü olarak insan türünün en özgü yetisi olan yaratıcılığı daima sömürür (Aureli, 2015, s. 8).

Mimarlığın emek süreçlerinde rol alan işçileri ve mimar-işçileri diğer tasarım sektörlerindeki emekçilerden farklılaştıran durumlardan bir tanesi, özellikle Türkiye’de 21. yüzyılda, yani mega projeler çağında daha da artan inşaat hızı, tektipleşen mimari üretim, büyüyen kent, devleşen yapı ölçeği ve beraberinde derinleşen ekolojik kriz, yabancılaşıma ve ekonomik sömürünün boyutlarıdır. Üretim hızı yüksek mega projelerin ofisten şantiyeye kadar ki üretim süreçlerinde, kârın bölüşümündeki adaletsizlik ve hem işçiye hem de mimar-işçiye uygulanan sömürünün ve sonuçlarının paralelliği dikkat çekicidir. Mimar-işçiye uygulanan sömürü için kurgulanmış normalleştirme mekanizması olarak “yaratıcı emek” mottosunun üniversite yıllarından başlayarak nasıl üretildiği ve araçsallaştırıldığı bu yüzden dikkat çekicidir. Eğitimi sırasında mimarlık öğrencisi için topluma yararlı olmak, mesleği ve kendini gerçekleştirmek için “pişmek” olarak kabul gören bu süreç iş hayatına atılan mimar-işçi açısından ise kim için, ne için mesleğin icra edildiği sorularına içinde bulunduğumuz eşitsiz coğrafyada verilen tatminsiz ve hayal kırıklığı yaratan cevaplara dönüşmektedir. Kentlerin ve toplumun yaşadığı krizde mimar-işçinin aktif bir aktöre dönüşmesi bir yana, bir işçi olarak temel özlük haklarından dahi mahrum olması umutsuzluğunu ve yaşadığı ikircikli krizi gittikçe derinleştirmektedir.

Türkiye gibi sermayenin büyük oranda yapı sektörü üzerinden birikim yaptığı, sosyo-ekolojik ve ekonomik bir krize girdiğinden söz ettiğimiz bir ülke için bu durum günümüzde daha da çarpıcı bir hal almıştır. Oysa mimar-işçinin kendisinin bir işçi olduğunu, yaratıcı emek ve onun gerektirdiği çalışkanlığın da bir sermaye döngüsü içerisinde üretildiğini bilmesi içinde bulunduğu süreçleri eleştirmesi için önemlidir. Sargın (2018) mimarın işçi olduğunu ve emeğini ekonomik sisteme soktuğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

Hepimizin malumudur; entelektüel emeğin günümüzde kaçınılmaz olarak bir karşılığı vardır ve kullanım değerinin talep ettiği takas sisteminin değil de değişim değerine yaslanan pazar ekonomisinin bağlayıcı kodlarıyla

hareket edildiği için, sözü edilen karşılık nihayetinde bir 'ücrete' denk düşer – bu noktada bizlerin, istesek de istemesek de ücretli bir işçi [*wage-laborer*] olduğumuz aşikar. Dile pelesenk olduğunu kabul etmekle birlikte, mimarın, endüstriyel kapitalizmle artizanal üretimden görece koptuğu ve adeta montaj hattında çalışan mavi yakalı bir işçi gibi/kadar emek gücünü sattığını iddia edebiliriz – ancak burada öncelikli sorunun, emek gücünün kime satıldığı üzerine olduğunu belirtmekle yükümlüyüz. Eğer emek gücü zamana bağlı bir biçimde ücretlendiriliyor ve satılabiliyorsa, zihinsel faaliyetin, tahayyül edilen her ne ise, eninde sonunda pazar ekonomisinde değişime sokulduğu, ücretlendirildiği, satın alındığı ve nihayetinde fikrin, bir mal/mülke dönüştüğü rahatlıkla görülecektir [*commodity*]. (Sargın, Ocak 2018)

Günümüzde mimar-patrona göre sayıca daha çok olan mimar-işçi emeğini çoğunlukla mimar-patrona bir ücret karşılığında satmakta ve mimar-patron da mimarlık şirketinde işçiye karşı sorumlu olduğu emek süreçlerini yürütmektedir. Bu süreçlerde sömürünün bir aracı olarak yaratıcı emek söyleminin mimar-patron tarafından kullanılmasının öteki yüzü olarak, mimar-işçi de yaratıcı emek söylemini aslında kendisine karşı geri bir mevzi olarak kullanabilmektedir. Metnin bir sonraki bölümünde mimar-işçinin emek savunması olarak yaratıcı emek söylemini kullandığı, Türkiye'de mimarlığın emek sömürüsüne açık hallerine, kârın maksimize edilmesi üzerine kurulu yapı yapma kültüründe yer etmiş olan yapsatçılık ve mega proje üretim süreçleri üzerinden değinilecektir.

Türkiye'de Mimarlığın Emek Sömürüsüne Açık Halleri

Mimarlığın sahası kentlerdir ve mimarlık kentle ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Türkiye kentleşmesi ise büyük oranda 1950 ve 1980 yılları arasında kırsal alandan göçün etkisiyle şekillenmiştir. 1980 sonrasında göç azalmış olsa da az nüfuslu şehirlerden büyük kentlere geçiş devam etmiş ve kentin ölçeğinin büyümesi ve yoğunluğunun artması sürmüştür. Bilhassa üç büyük kentin, İstanbul, İzmir ve Ankara'nın, şehirden büyükşehir ve metropole, en sonunda da kentsel yığılmaya evrildiği bu süreçte yapsatçılık olarak tanımlanan bir üretim biçimi ve apartmanlaşma türü ortaya çıkmıştır. Yapsatçılık arsa sahibi ile küçük ölçekli girişimci olarak müteahhitin anlaşması, müteahhitin tüm süreci üstlenerek arsa sahibine daire veya daireler vermesi karşılığında arsayı satın alması ve arsaya çok katlı apartman inşa etmesidir. Yapsatçılık modelinin olumsuz tarafı, yapı yapma sürecinin emeğin değerini en küçük bedele indirerek kârını arttırmak isteyen müteahhitin insiyatifinde oluşudur

(Işık ve Pınarcıoğlu, 2001/2018, s. 105). Bazı durumlarda emeği ve malzemeyi taşere eden projeden sorumlu diğer kişiler gibi yapının mimari projesi de taşere edilmektedir. Günümüzde mimari proje çizme ehliyeti almış bir mimar-işçi kendisini bazen bir reklam şirketine bazen de bir yapı malzemesi şirketine proje çizerken ve bu taşeron firmalara emeğini satarken bulabilir. Bu taşeron şirketler de emeği başka bir taşerona ya da müteahhite satar. Bu durumda mimarlıkta emek taşeron firmaların arasında, herhangi bir firmanın yönetiminde gerçekleşebilen, pazarlığa tabii, üzerinden hiçbir iş yapmayan taşeron şirketlerin de kâr elde edebildiği bir iş birimidir. Müteahhit ise başlıca ticaret erki ve her türlü emeğin patronudur. Kârı maksimize ederek ve emeğin bedelini düşürerek sömürme durumu şantiye işçisine ve mimar-işçiye¹⁵ yansıdığı gibi mimarlık ofislerine, dolayısıyla bu ofislerde çalışan mimar-işçilere de yansımaktadır. Yapsatçılık günümüzde kentleşme dönemlerindeki kadar çok uygulanan bir model olmasa da oluşturduğu Türkiye'ye özgü yapı yapma kültürü mimarlığın emek süreçlerine olumsuz yansıyabilen bir olgudur.

Mega projeler ile özellikle 2000'li yıllarda kente yapılan büyük ölçekli ve kent dokusunu, hatta kentsel coğrafi peyzajı bir bütün olarak radikal biçimde yeniden biçimlendiren, devasa bütçeli müdahaleler kastedilmektedir. Bunlar Türkiye'de sıklıkla karşılaştığımız halleriyle çok katlı ve çok yoğunluklu, kendi içine kapalı birer şirket gibi çalışan konut siteleri, yollar, köprüler, havaalanları gibi altyapısal değişiklikler, meydanlar ve bu meydanların oluşturduğu yeni sosyal ve ekonomik işleyiş, dev park, piknik, mezarlık alanları, kampüs modeli olarak tanımlanan hastane alanları, etrafında rant oluşturması beklenen dev ölçekli kanal, dolgu alan gibi proje ve uygulamalar bütünüdür. Kente yapılan bu büyük müdahalelerle birlikte işçi sömürsü ilk olarak şantiye kazalarıyla dikkat çekmektedir. İkincil olarak, hız baskısı söz konusudur. Hızlı üretme, sürekli değişen politik iklimde, adli ve sivil olarak karşısında mücadele verilen kentsel müdahalelere karşılık mega projeleri hızla üretme dayatmasıdır. Bu üretimden eşitsiz ve adaletsiz olarak kâr elde eden aktörlere karşılık büyük ölçekli şantiyelerde

¹⁵ Burada serbest çalışan genç mimarları da yazının ve genç mimar-işçi tanımının kapsamına almış oluyoruz. Yasal olarak sisteme kayıt olamadan, işsiz kaldığı dönemlerde, kaçak işçi tanımını doğrular şekilde, sigortasız ve vergi numarası olmadan çalışan çok sayıda mimar-işçi bulunmaktadır. Ayrıca yasal olarak vergi numarası olsa da ücretli çalışanı ve bir ofisi olmadan çalışarak yaşamaya çalışan mimar-işçiler bulunmaktadır. Bu kapsayıcılıkta mimar-işçiler, işsiz mimarlar ve mimarlık öğrencileri için çalışma yürüten gruplar bulunmaktadır. Tülay Aydın (18 Ekim 2018) Patron-suz bir buluşma. *Arkitera*. Erişim: 01 Kasım 2018, <http://www.arkitera.com/etkinlik/5258/patron-suz-bir-bulusma>

yaşanan kazalar,¹⁶ büyük ölçekli projeler yapan ve taşeronu olan mimari ofislerde aşına olunan mimar-işçi sirkülasyonu –sürekli yeni mimar-işçilerin işe alınıp eskilerinin ayrılması- gibi durumlar dikkat çekicidir.

Hem mega proje süreçleri hem de daha öncesine dayanan yapsatçılığa dayanan yapı yapmaya ilişkin güvencesizlik ortamı mimarlığın emek süreçlerine olumsuz yansımaktadır. Türkiye’de mimarlıkta emek süreçlerinde geline nokta -en geri mevzi olarak- mimar-işçi “yaratıcı emek” söylemini kendi emeğini savunabilmek için benimseyerek kullanabilmektedir. Fakat bu söylem öte yandan mimar-işçinin yaşama ve çalışma koşullarını ekseriyetle zorlaştıran, onu emek sömürüsüne daha da açık hale getiren bir söylem halinde karşısına çıkmaktadır. Mimar-işçinin, emeğini şeyleştirerek satmak isteyen mimar-patron ya da taşeron firmalara karşı tersinden, işçinin tarafından, bir “yaratıcılık” söylemiyle emeğini savunması yerine, kendi emeğinin işçi emeği olduğunu anlayarak yaratıcı emek söylemini bozuma uğratması bir eleştiri ve mücadele zemini oluşturabilir. Burada farklı ikircikli durumlara karşı bir mücadele söz konusudur: Hem mega projelerde rol alarak, kentte eleştirdiği şeyi gerçekleştirme ikircikliği, hem de fazla mesai yaparken aktif bir aktör gibi davranılırken, haklarını aramak istediğinde mimar-patron karşısında pasifleştirilme ikircikliğine karşı mücadele.

Bitiriş

Medya üzerinden takip ederek, Türkiye’de 2014 yılı sonrasında mimarlıkta yaratıcı emek söylemi ve mimar-işçinin sömürüsüne dair tartışmaların hızla sönümlendiğini iddia edebiliriz. Oysa henüz içinde bulunduğumuz, 2010’lu yılların ikinci yarısı Türkiye için sosyo-ekolojik ve ekonomik olası krizlerin değişken koşullarının yaşandığı ve kırılganlığımızın her geçen gün arttığı bir dönem olarak tariflenebilir. Tanık olduğumuz bu dönem, mega projelerin yapıldığı, mimarlıkla işlenen kent suçunun tartışıldığı, kentlerin metropolden megapol ve post-metropole ya da kentsel yığılmaya evrildiği bir dönem. Buna ek olarak, mimarlar için geçtiğimiz 10 yılda sektörde iş olanaklarının fazla olduğu ve son birkaç yılda bu olanakların hızla azaldığı, akademide mimarlık bölümlerinin mezun ettiği mimar sayısının arttığı, Türkiyeli yıldız mimarların

¹⁶ Büyük ölçekli şantiyelerin en dikkate değer örneklerinden olan İstanbul Üçüncü Havalimanı şantiyesinde yaşanan iş kazalarına dair 400 işçinin hayatını kaybettiğine dönük iddialar meclisin gündemine taşınmıştır. “Havalimanı inşaatında 400 işçinin ölümü gizlendi” iddiası: Sus payı 400 bin lira (12 Şubat 2018) *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*. Erişim: 27 Haziran 2018, <http://t24.com.tr/haber/3-havalimani-insaatinda-400-iscinin-olumu-gizlendi-iddiasi-sus-payi-400-bin-lira,557648>.

aktivitelerinden bahsettiğimiz, buna karşılık yaşanabilir ve adil çevreler oluşturabilmek için pek çok sivil organizasyonun ve dayanışmanın kurulduğu, gönüllü ve kolektif buluşmalarla mimarlığın ve mimarlıkta etişin tartışıldığı bir dönem. Bugün Türkiye’de inşaata ve ranta büyük oranda bağlı ekonominin hızla, sosyal ve politik bir kriz eşliğinde düştüğü iddia edilmektedir. Bize göre bu yükseliş ve ani düşüşe tanık olan işçi sınıfının ve özelinde işçileşen mimarların yaşadığı süreçleri anlamaya çalışarak tartışmayı yeniden başlatmak ve genişletmek gereklidir.

Kentsel çevreler ve bugün geldiği hal içerisinde tarihselliği, toplumu ve insanı çıkarırsak, kentleşme ile radikal ölçeklerde ve eşitsizliği derinleştirerek gelişen kentsel dönüşüm müdahaleleri kaçınılmaz olarak neredeyse fitrat ve kader anlayışına kadar indirgenebilir. Yine kentleri meydana getiren her bir direnç, emeğin gerçekleştirilme süreci ve koşulu, toplumsal hareketler, ekonomik ve politik kararlar, o kararlara giden süreçler görünmez olur.¹⁷ Özellikle ikinci dünya savaşından bu yana mimarlık kenti ve kente dair tartışmaları içerir ve onlar tarafından içerilir. Öyleyse yaşanabilir kentler, mekânlar ve çevreler için verilen mücadeleden -mimar olarak da- işçilerin çalışma koşulları, yaşamları ve haklarından ayrı tutulamaz.

Mimarlıkta emeğin yaratıcı emek ve yaratıcı olmayan emek olarak ayrıştırılması adil olmayan bir sosyal sınıfsal sömürü düzenini yeniden üretmektedir. 2010’lu yıllarda dünyaca ünlü yıldız mimarların yaptığı açıklamalar sonrasında gerçekleştirilen tartışmalarda bu ayrışmanın sosyal ve sınıfsal boyutları tartışılmıştır. Ayrıca şantiyedeki inşaat işçisi ile ofisteki mimar-işçinin sömürsünü birbiriyle ilişkilendirebileceğimiz nevi şahsına münhasır durumlar Türkiye’de de yaşanmıştır. Fakat ne yazık ki 2014’lü yılların sonlarında Türkiye’de bu tartışmalar sönümlenmiştir. Oysa emek süreçlerine yeniden ve bıkmadan eğilerek mega projeler çağında işçi olarak çalışan bir kuşağın artan güvencesizliği ve hassasiyetini tartışmak gereklidir. Emek süreçlerini dikkate alarak örülen bir mimarlık tartışması, buna yönelik mesleki yaptırımlar ve dayanışma ruhumuzu arttırma niyeti, emek süreçlerinde rol alan işçi aktörlerin kırılabilirliğinin derinleşmesini engelleyebilir. Mimarlıkta emek süreçlerini yaratıcı emek söyleminin emeği ayrıştırdığı noktadan yeniden tartışmaya açmanın,

¹⁷ Bir süredir çeşitli etkinlikler düzenleyerek yan yana gelen, “Mimarlıkta Dayanışmacı Taban Hareketi”ni oluşturan mimarların yakın dönemde ortaya çıkışını ve savunduğu ilkeleri belirtmek gerekiyor. Bu ilkelerin yazımız açısından en çarpıcı olanı, yaşanabilir kentler ve çevreler için verilen mücadelenin, mimar-işçilerin çalışma koşulları, yaşamları ve hakları özelinde verilecek çabadan ayrı tutulamayacağıdır. Mimarlıkta Dayanışmacı Taban Hareketinden Çağrı (17 Ocak 2018) XXI. Erişim: 19 Mart 2018, <https://xxi.com.tr/i/mimarlikta-dayanismaci-taban-hareketinden-cagri>.

Türkiye ve sınır aşkın bir beşeri kırılğanlığın her geçen gün arttığı dönemimizde, bu süreçlere katılan tüm roller üzerinden derinleşen sosyal sınıfsal sömürüye karşı mücadeleyi kuvvetlendiren bir kışkırtıcı etkisi olmasını umut ediyoruz.

Kaynakça

- Arolat E. İş Güvenliği Mimarın Sorumluluğunda Değildir (10 Eylül 2014). *yapi.com.tr*. Erişim:1 Şubat 2018, http://www.yapi.com.tr/haberler/emre-arolat-is-guvenligi-mimarın-sorumlulugunda-degildir_124612.html.
- Arolat E. Şantiye denetimi mimarın sorumluluğu dışındadır (10 Eylül 2014). *mimdap.org*. Erişim:1 Şubat 2018, <http://www.mimdap.org/?p=152060>.
- Aureli, P. V. (2015). *Az Yeterlidir, Mimarlık ve Asketizm Üzerine*. İstanbul: Lemis Yayın.
- Aydın. T. (18 Ekim 2018) Patron-suz bir buluşma. *Arkitera*. Erişim: 01 Kasım 2018, <http://www.arkitera.com/etkinlik/5258/patron-suz-bir-bulusma>.
- Deamer, P. (Der.), (2015). *The Architect as Worker - Immaterial Labor, the Creative Class, and the Politics of Design*. New York ve Londra: Bloomsbury Academic.
- Deamer, P. (2014). Introduction. Deamer, P. (Der.), içinde, *Architecture and Capitalism – 1845 to the Present* (s.1-4). Londra ve New York: Routledge.
- Fixsen, A. (25 Eylül 2014). What Is Frank Gehry Doing About Labor Conditions in Abu Dhabi? *Architectural Record*. Erişim:1 Şubat 2018, <https://www.architecturalrecord.com/articles/3234-what-is-frank-gehry-doing-about-labor-conditions-in-abu-dhabi?v=preview>.
- Frampton, K. (1979). The Status of Man and the Status of His Objects: A Reading of The Human Condition. Melvyn, A. (Der.), içinde, *Hannah Arendt: The Recovery of the Public World* (s. 101-130). New York : St. Martin's Press.
- Frampton, K. (2002). *Labour, Work, and Architecture*. New York: Phaidon Press.
- Frampton, K. (2005). The Work of Architecture in the Age of Commodification. Saunders, W. S. (Der.), içinde, *Commodification and Spectacle in Architecture* (s. ix-xviii). Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press.
- Gürcanlı, E. ve Müngen, U. (2013). Analysis of Construction Accidents in Turkey and Responsible Parties. *Industrial Health*. (51) 6, 581-595. Erişim:1 Ağustos 2018, https://www.jstage.jst.go.jp/article/indhealth/51/6/51_2012-0139/_article.

- Gürcanlı, E. (10 Mayıs 2015) Ofiste çalışan bir mimar neden hasta olur? *İleri Haber*. Erişim:1 Ağustos 2018, <https://ilerihaber.org/yazar/ofiste-calisan-bir-mimar-neden-hasta-olur-31162.html>.
- Gürcanlı, E. (16 Eylül 2017). Önce kadınlar işten atılır. *İleri Haber*. Erişim: 1 Ağustos 2018, <https://ilerihaber.org/yazar/once-kadinlar-isten-atilir-77624.html>.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2001/2018). *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İstanbul/ DHA (6 Ocak 2016) Göçmen işçi sorunu iş kazalarında ölümleri arttırıyor. *www.karar.com*. Erişim: 2 Ağustos 2018, <http://www.karar.com/ekonomi-haberleri/gocmen-isci-sorunu-is-kazalarinda-olumleri-artiriyor-64871#>.
- Jones, K. (20 Aralık 2016). Construction Leads All Industries in Total Worker Deaths. *Construct Connect*. Erişim:1 Şubat 2018, <https://www.constructconnect.com/blog/construction-news/construction-leads-industries-worker-deaths/>
- Köksal, A. T. (26 Ocak 2016) Mimarlık mesleğini tercih et(me)mek için 20 geçerli sebep. *Arkitera*. Erişim:1 Şubat 2018, <http://www.arkitera.com/gorus/712/mimarlik-meslegini-tercih-etmemek-icin-20-gecerli-sebep>
- Kırbaş, A. (1 Temmuz 2015). Mimarazzi'nin Hikâyesi. *E-skop*. Erişim:1 Şubat 2018, <http://www.e-skop.com/skopbulten/mimarazzinin-hikâyesi/2524>
- Marx, K. (1990). *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. I* (Fowkes, B. Çev.). Londra: Penguin Classics (Özgün eser 1867 tarihlidir.).
- Marx, K. (2011). *Kapital, Cilt. 1* (N. Satlıgan ve M. Selik, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap (Özgün eser 1867 tarihlidir.).
- Mimarlıkta Dayanımcı Taban Hareketinden Çağrı (17 Ocak 2018). XXI. Erişim: 19 Mart 2018 <https://xxi.com.tr/i/mimarlikta-dayanismici-taban-hareketinden-cagri>.
- Mimarlar Odası İstanbul (18 aralık 2017), *www.mimarist.org*, <http://www.mimarist.org/forum-ucretli-calisan-mimarlar-icin-hayatta-kalmak-kilavuzu/>
- Ockman, J. (2015). Foreword. Deamer P. (Der.), içinde, *The Architect as Worker - Immaterial Labor, the Creative Class, and the Politics of Design* (s. xxi-xxvii). New York ve Londra: Bloomsbury Academic.

- Sargın, G. A. (2017). İktidarın Mimar-Öznesinden Devrimci Siyasi-Özneye: Yaratıcılık Miti, Burjuva İdeolojisi ve Devlet Aygıtları – Kısa Değınmeler. *Arredamento Mimarlık*, Sayı No: 13, 78-80.
- Sargın, G. A. (8 Mayıs 2016) Mütemadi sorular bildik yanıtlar: "Bugünün Türkiye'sinde Mimarlık?". *gasmekan.wordpress.com*. Erişim: 20 Temmuz 2018, <https://gasmekan.wordpress.com/2016/05/08/mutemadi-sorular-bildik-yanitlar-bugunun-turkiyesinde-mimarlik/>
- Sargın, G. A. (2018) İcraatın İçinden: Kapitalizmin Eril Rejiminden Devrimin Özgürleştirici Makinasına [ya da yıkararak inşa etmenin "alaturka" tecellisi üzerine notlar]. *gasmekan.wordpress.com*. Erişim: 30 Temmuz 2018, <https://gasmekan.wordpress.com/2018/01/01/icraatin-icinden-kapitalizmin-eril-rejiminden-devrimin-ozgurlestirici-makinasina-ya-da-yikarak-insa-etmenin-alaturka-tecellisi-uzerine-notlar1/>
- Salkın, J. (17 Şubat 2009) The Desert Sun, Çeviren Serzan Gök. *Arkitera*. Erişim: 1 Ağustos 2018, <http://v3.arkitera.com/h38547-yildiz-mimarlar-ve-projeleri-tartisiliyor.html>.
- Sayers, S. (2011). *Marx and Alienation: Essays on Hegelian Themes*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. New Haven: Yale University Press.
- Yılmaz, Ö. (15 Eylül 2014). Emre Arolat'ın İşçilerin Mezarlarını Tasarlaması Neyi Çözer? Medyayı Popülerleştirmek Dışında! *Arkitera*. Erişim: 1 Şubat 2018, http://www.arkitera.com/gorus/877/emre-arolatin-iscilerin-mezarlarini-tasarlamasi-neyi-cozer_-medyayi-populerlestirmek-disinda
- Torun Center inşaatında asansör yere çakıldı, 10 işçi öldü (6 Eylül 2014). *Evrensel*. Erişim: 1 Şubat 2018, <https://www.evrensel.net/haber/91380/torun-center-insaatinda-asansor-yere-cakildi-10-isci-oldu>.